

At auctores Hist. Litt. Franc. inficiantur illam expos. nostri Fortunati setum esse; quorum sententia ut meam adjungam, facit stylus nitidior et cultior qui in illa exposit. apparet quam qui fere erat familiaris Fortunato. De Symbolo autem nihil dicere lubet, de quo tot feruntur eruditissimorum hominum sententiæ, quas ad examen revocare hujusce loci atque operis non est; hic tamen utraque, et Symbolum vulgo Athanasianum, et ejus expositionem, ut edita a cl. Murator.º sunt, ex perantiquis Codd. exscripta, subjicimus.

EXEMPLAR ATHANASIANI SYMBOLI.

1. Quicumque vult esse salvus, ante omnia opus est ut teneat catholicam fidem: quam nisi quis integram inviolatamque servaverit, absque dubio in æternum peribit. Fides autem catholica hæc est, ut unum Deum in Trinitate, et Trinitatem in unitate veneremur, neque confundentes personas, neque substantiam separantes. Alia est enim persona Patris, alia persona Filii, alia persona Spiritus sancti, una est divinitas, æqualis gloria, cœterna majestas. Qualis Pater, talis Filius, talis et Spiritus sanctus. Increatus Pater, increatus Filius, increatus Spiritus sanctus. Immensus Pater, immensus Filius, immensus Spiritus sanctus. Æternus Pater, æternus Filius, æternus Spiritus sanctus. Et tamen non tres æterni, sed unus æternus. Sicut non tres increati, nec tres immensi, sed unus immensus et unus increatus. Similiter omnipotens Pater, omnipotens Filius, omnipotens Spiritus sanctus; et non tres omnipotentes, sed unus omnipotens. Ita Deus Pater, Deus Filius, Deus Spiritus sanctus; et tamen non tres dii, sed unus Deus. Ita Dominus Pater, Dominus Filius, Dominus Spiritus sanctus, et tamen non tres Domini, sed unus Dominus. Quia sicut singillatim unamquamque personam et Deum et Dominum confiteri Christiana veritate compellimur, ita tres deos, aut dominos dicere catholica religione prohibemus. Pater a nullo est factus, nec creatus, nec genitus. Filius a Patre solo est, non factus, nec creatus, sed genitus. Spiritus sanctus a Patre et Filio non factus, nec creatus, nec genitus, sed procedens, Patri et Filio cœternus est. Unus ergo Pater, non tres Patres, unus Filius, non tres Filii, unus Spiritus sanctus, non tres Spiritus sancti. Et in hac Trinitate nihil prius, aut posterius, nihil majus, aut minus, sed

A totæ tres personæ cœternæ sibi sunt, et cœquales; ita ut per omnia, sicut jam supradictum est, et Trinitas in unitate, et unitas in Trinitate veneranda sit. Qui vult ergo salvus esse, ita de Trinitate sentiat. Sed necessarium est ad æternam salutem, ut Incarnationem quoque Domini nostri Jesu Christi fideliter credat. Est ergo fides recta, ut credamus et confiteamur, quod Dominus noster Jesus Christus Dei Filius, et Deus pariter, et homo est. Deus est ex substantia Patris ante sæcula genitus, et homo est ex substantia matris in sæculo natus. Perfectus Deus, perfectus homo ex anima rationabili et humana carne subsistens; æqualis Patri secundum divinitatem, minor Patre secundum humanitatem. Qui licet Deus sit, et homo, non duo tamen, sed unus est Christus.

B Unus autem non conversione divinitatis in carne, sed assumptione humanitatis in Deo. Unus omnino non confusione substantiæ, sed unitate personæ. Nam sicut anima rationabilis et caro unus est homo, ita Deus et homo unus est Christus. Qui passus est pro salute nostra, descendit ad inferos, surrexit a mortuis, ascendit ad cœlos, sedit ad dexteram Patris, inde venturus judicare vivos ac mortuos. Ad cujus adventum omnes homines reddituri sunt de factis propriis rationem, et qui bona egerint, ibunt in vitam æternam; qui mala, in ignem æternum. Hæc est fides catholica, quam nisi unusquisque fideliter firmiterque crediderit, salvus esse non poterit.

C 2. In eadem scripturæ linea hæc sequuntur: *Lacta, mater, eum, qui fecit te, quia talem fecit te, ut ipse fieret in te. Lacta eum, qui fructum secunditatis tibi dedit conceptus, et decus virginitatis non abstulit natus.*

* Additur a' a manu: *Sed Patris, et Filii, et Spiritus sancti.*

* EXPOSITIO FIDEI CATHOLICÆ FORTUNATI.

Quicumque vult esse salvus, ante omnia opus est ut teneat catholicam fidem, quam nisi quisque integram inviolatamque servaverit, absque dubio in æternum peribit. Primo ergo omnium fides necessaria est, sicut apostolica docet auctoritas, dicens: *Sine fide impossibilia est placere Deo (Hebr. xi, 6).* Constat

D enim neminem ad veram pervenire posse beatitudinem, nisi Deo placeat, et Deo neminem placere posse, nisi per fidem. Fides namque est bonorum omnium fundamentum, fides humanæ salutis initium. Sine hac nemo ad filiorum Dei potest consortium pervenire, quia sine ipsa nec in hoc sæculo qui-

* Hanc eandem fidei expositionem reperit vir cl. Franciscus Antonius Zacharia in Codice chartaceo sæculi XIV, Florentiæ, sed nullius expresso auctoris nomine, et ipse refert in libro qui inscribitur *Excursus*

litterarius per Italiam, pag. 307, ubi varias lectiones adnotavit, quas nos quoque suis locis indicabimus.

quam justificationis consequitur gratiam, nec in futuro vitam possidebit æternam. Et si quis hic non ambulaverit per fidem, non perveniet ad speciem beatam Domini nostri Jesu Christi. *Catholica universalis dicitur, id est recta, quam universa Ecclesia tenere debet. Ecclesia quippe congregatio dicitur christianorum, sive conventus populorum. Non enim sicut conventicula hæreticorum in aliquibus regionum partibus coarctatur, sed per totum terrarum orbem dilatata diffunditur. Ut unum Deum in Trinitate, et Trinitatem in unitate veneremur, et credamus, et colamus, et confiteamur Trinitatem in personis, unitatem in substantia. Hanc quoque Trinitatem personarum, atque unitatem naturæ propheta Isaias revelatam sibi non tacuit, cum se dicit seraphim vidisse clamantia : Sanctus, Sanctus, Sanctus, Dominus Deus Sabaoth (Isai. vi, 5). Ubi prorsus in eo quod dicitur tertio Sanctus, personarum trinitatem, in eo vero quod semel dicimus Dominus Deus Sabaoth, divinæ naturæ cognoscimus unitatem. Neque confundentes personas, ut Sabellius errat, qui ipsum dicit esse Patrem in persona, quem et Filium ipsum, et Spiritum sanctum; non ergo confundentes personas, quia tres personæ omnino sunt. Est enim gignens, genitus et procedens. Gignens est Pater, qui genuit Filium; Filius est genitus, quem genuit Pater; Spiritus sanctus est procedens, quia a Patre et Filio procedit. Pater et Filius coæterni sibi sunt, et coæquales, et cooperatores, sicut scriptum est : Verbo Domini cali firmati sunt, id est a Filio Dei creati; Spiritus oris ejus omnis virtus eorum (Psal. xxxii, 6).^a Ubi sub singulari numero Spiritus ejus dicitur, Trinitatem personarum aperte demonstrat, quia tres unum sunt, et unum tres. Neque substantiam separantes, ut Arius garrit, b quia tres personas esse dicit, si et tres substantias esse mentitur. Filium dicit minorem quam Patrem, et creaturam esse; Spiritum sanctum adhuc minorem quam Filium, et Patris et Filii eam administratorem esse asserit. Non ergo substantiam separantes, quia totæ tres personæ in substantia Deitatis unum sunt. Alia est enim persona Patris, quia Pater ingenitus est, eo quod a nullo est genitus; alia persona Filii, quia Filius a Patre solo est genitus; alia Spiritus sancti, quia a Patre et Filio procedens est; sed Patris, et Filii, et Spiritus sancti una est divinitas, id est deitas, æqualis gloria, id est claritas, coæterna majestas. Majestas gloria est, claritas, sive potestas. Qualis Pater, talis Filius, talis et Spiritus sanctus, id est in Deitate, et omnipotentia. Increatus Pater, increatus Filius, increatus et Spiritus sanctus, id est*

^a In Codice supra relato sic legitur : Ubi singulari numero Spiritus ejus dicitur, unitatem substantiæ Deitatis ostendit, ubi sub plurali numero, OMNIS VIRTUS EORUM dicitur, Trinitatem personarum aperte demonstrat.

^b Ibid., ut tres... sic et tres [forsan, sicut et tres].

^c Deus est potestatem, non proprietatem [i. potestatis, non proprietatis], proprium nomen est Patris Pater.

^d Ibid., omnia dominatur, et omnium est Dominus

a a nullo creatus. *Immensus Pater, immensus Filius, immensus et Spiritus sanctus.* Non est mensurabilis in sua natura, quia illocalis est, et incircumscrip-
 tus, ubique totus, ubique præsens, ubique potens. *Æternus Pater, æternus Filius, æternus et Spiritus sanctus;* id est non tres æterni, sed in tribus personis unus Deus æternus, qui sine initio et sine fine æternus permanet. *Similiter omnipotens Pater, omnipotens Filius, omnipotens et Spiritus sanctus.* Omnipotens dicitur, eo quod omnia potest, et omnium obtinet potestatem. Ergo si omnia potest, quid est quod non potest? Hoc non potest, quod omnipotenti non competit posse. Falli non potest, quia sanctus est; mori non potest, quia immortalis vita est; finire non potest, quia indefinitus et perennis est. Ita *Deus Pater, Deus Filius, Deus et Spiritus sanctus.* ^e Proprium nomen est Patris *Pater*, et proprium nomen Filii *Filius*, et proprium nomen est Spiritus sancti *Spiritus sanctus*. Ita *Dominus Pater, Dominus Filius, Dominus Spiritus sanctus.* Dominus dicitur, eo quod ^d dominetur creaturæ cunctæ, vel quod creatura omnis dominatui ejus deserviat. *Quia sicut singillatim, id est sicut distincte unamquamque personam Deum et Dominum confiteri Christiana veritate compellimur.* Quia si me interrogaveris quid est Pater? ego respondebo : Deus et Dominus. Similiter si me interrogaveris quid est Filius? ego dicam : Deus et Dominus; et si dicas : Quid est Spiritus sanctus? Ego dicam : Deus et Dominus. Et in his tribus personis non tres deos, nec tres dominos, sed in his tribus, sicut jam supra dictum est, unum Deum et unum Dominum confiteor. *Unus ergo Pater, non tres Patres, id est quia Pater semper Pater, nec aliquando Filius. Unus Filius, non tres Filii, id est quia Filius semper Filius, nec aliquando Pater; Unus Spiritus sanctus, non tres Spiritus sancti, id est quia Spiritus sanctus semper est Spiritus sanctus, nec aliquando Filius, aut Pater. Hæc est proprietas personarum. Et in hac Trinitate nihil prius, aut posterius.* Quia sicut nunquam Filius sine Patre, sic nunquam fuit Pater sine Filio, sic et nunquam fuit Pater et Filius sine Spiritu sancto. Coæterna ergo Trinitas, et inseparabilis unitas sine initio, et sine fine. *Nihil majus, aut minus.* Æqualitatem personarum dicit, quia Trinitas æqualis est, et una deitas, Apostolo docente, et dicente : *Per ea quæ facta sunt intellecte conspiciuntur, et per creaturam Creator intelligitur secundum has comparationes, et alias quam plures. Sol, candor et calor, et tria sunt vocabula, et tria unum. Quod candit, hoc calet, et quod calet, hoc candit* ^e : tria hæc vocabula res una esse dignosci-

dominator.

^e Exempla quæ hoc loco ab auctore expositionis istius proferuntur ad ostendendam et declarandam trium divinarum personarum in eadem natura, sive essentia, unitatem, quamvis in re tam dispere non omni ex parte proposito exemplari conveniant, eo tamen spectant, ut significetur quod quemadmodum terrestribus et inanibus in rebus, etsi natura sint unum, ut diverse tamen ad se referuntur, et variis dignunt effectus, diversis distinguuntur vocabulis,

tur. Ita Pater, et Filius, et Spiritus sanctus tres personæ in deitate substantiæ unum sunt, et individua unitas recte creditur. Item de terrenis vena, fons, fluvius, tria sunt vocabula, et tria unum in sua natura. Ita trium personarum Patris, et Filii, et Spiritus sancti, substantia et deitas unum est. Est ergo fides recta ut credamus et confitemur quia Dominus Jesus Christus. Jesus Hebraice, Latine Salvator dicitur, eo quod salvat populum^a; Christus eo quod Spiritu sancto divinitus sit delibutus, sicut^b in ipsius persona Isaias ait: *Spiritus Domini super me, propter quod unxit me (Isai. LXI, 1)*, etc.^c Ita et Psalmista de Christo Domino dicit: *Unxit te Deus, Deus tuus oleo lætitiæ præ consortibus tuis (Psal. XLIV, 8)*. Dei Filius, Deus pariter, homo est. Filius a felicitate parentum dicitur: homo ab humo dicitur, id est de humo terræ factus est. Deus ex substantia Patris ante sæcula genitus, id est Deus de Deo, lumen de lumine, splendor de splendore, fortis de forti, virtus de virtute, vita de vita, æternitas de æternitate. Per omnia, id est, quod Pater in divina substantia, hoc est et Filius. Deus enim Pater Deum Filium genuit non voluntate, neque^d necessitate, sed natura. Nec quaeratur quomodo genuit Filium, quod et angeli nesciunt, et prophetis est incognitum. Unde et isdem eximius propheta Isaias dicit: *Generationem ejus quis enarrabit (Isai. LIII, 8)*? Ac si dixisset: Angelorum nullus, prophetarum nemo. Nec inenarrabilis et inestimabilis Deus a servulis suis discutiendus est, sed fideliter credendus, et pariter diligendus. Et homo ex substantia matris in sæculo natus. Dei Filius Verbum caro factum, et non quod Divinitas mutasset deitatem, sed assumpsit humanitatem. Hoc est, Verbum caro factum est, ex utero Virginis veram humanam carnem traxit. Et de utero virginali verus homo, sicut et verus Deus, in sæculo natus est, salva virginitatis gratia, quia mater genuit, et virgo mansit ante partum, et post partum. In sæculo, id est in isto sexto milliaro, in quo nunc sumus; sæcula enim generationibus constant, et inde sæcula, quod sequantur; abeuntibus enim aliis alia succedunt. *Perfectus Deus, perfectus homo*, id est verus Deus, et verus homo ex anima rationali, et non, ut Apollinarius hæreticus dixit primum, quasi Deitas pro anima fuisset in carne Christi; postea cum per evangelicam auctoritatem fuisset convictus, dixit:

ita in augustissima Triade nihil impedit quominus tres personæ, quæ natura unum sunt, ut ad se referuntur, sicuti nominibus, ita re distinguantur, id quod superius auctor disertius indicavit.

^a In codice supra citato additur suum.

^b Ibid., in ipsius Christi persona.

^c Ibid., ita psalmus de.

^d Auctor hujus expositionis aperte hic necessitatem eamit pro coactione, indicans Deum Patrem generare Filium, sed voluntate; quamvis, ut mox solidit, generet illum natura, atque adeo necessario.

^e In Codice cit.: *Quia mater, quæ genuit, et virgo ante partum, et virgo post partum permansit.*

^f Deest ibid. integra hæc periculus: *sæcula enim, etc., usque ad succedunt exclusive. Porro hæc alia additur: Deus et homo Christus. Deus unus Dei*

Habuit quidem animam, quæ vivificavit corpus, sed non rationalem. Et e contrario iste dicit, qui catholice sentit: *Ex anima rationali et humana carne subsistens, id est plenus homo, atque perfectus, Æqualis Patri secundum divinitatem, minor Patre secundum humanitatem*, id est secundum formam servi, quam assumere dignatus est. *Qui licet Deus sit et homo, non duo tamen, sed unus est Christus.* Et id est, duæ substantiæ in Christo, Deitas et humanitas, non duæ personæ, sed una est persona. *Unus autem non conversione Divinitatis in carnem, sed assumptione humanitatis in Deum.* Id est non quod Divinitas, quæ incommutabilis est, sit conversa in carnem, sed ideo unus, eo quod humanitatem assumpsit, cœpit esse quod non erat, et non amisit quod erat: cœpit esse homo, quod antea non erat; non amisit deitatem, quia^h incommutabilis in æternum permanet. *Unus omnino non confusione substantiæ, sed unitate personæ.* Id est divinitas incommutabilis cum homine, quem assumere dignata est, sicut scriptum est: *Verbum tuum, Domine, in æternum permanet*, id est divinitas cum humanitate, ut diximus, duas substantias, unam personam esse in Christo, ut sicut ante assumptionem carnis æterna fuit Trinitas, ita post assumptionemⁱ humanæ naturæ vera maneat Trinitas, ne propter assumptionem humanæ carnis dicatur esse quaternitas, quod absit a fidelium cordibus vel sensibus dici aut cogitari, cum ita, ut supra dictum est, et unitas in trinitate, et trinitas in unitate veneranda sit.

Nam sicut anima rationalis, et caro unus est homo, ita Deus et homo unus est Christus. Et si Dei Filius nostram luteam et mortalem carnem^j nostræ conditionis assumpsit, sed tamen se nullatenus inquinavit, et aut naturam Deitatis mutavit, quia si sol aut ignis aliquid immundum tetigerit, quod tangit purgat, et se nullatenus coinquinat, ita Deitas sarcinam quam ex nostra humanitate assumpsit, nequaquam coinquinavit, sed nostræ naturæ carnem, quam assumpsit, purgavit, et a maculis et sordibus peccatorum, ac vitiorum expiavit, sicut Isaias ait: *Ipse infirmitates nostras accepit, et ægrotationes portavit (Isai. LIII, 4)*. Ad hoc secundum humanitatem natus est, ut infirmitates nostras acciperet, et ægrotationes portaret, non quod ipse infirmitates, vel ægrotationes in se haberet, quia salus mundi est, sed ut eas a nobis tolleret, dum suæ sacræ passionis^m gratiam et sacramenta

Filius, et ipse Virginis filius, quia dum Deitas in utero Virginis humanitatem assumpsit; et cum ea per portam Virginis, integrum et illæsam, nascendo mundum ingressus est Virginis filius, et hominum [i. homo] quem assumpsit.

^e Ibid.: *Idem Dei Filius, sicut supra diximus, ut deitas et humanitas in Christo, Dei Patris pariter et Virginis filio.*

^h Ibid., immutabilis; item deinceps.

ⁱ Ibid., carnis humanæ.

^j Ibid., nostræ redemptionis conditionem assumpsit.

^k Ibid., neque naturam deitatis.

^l Ibid., et se nullatenus eo coinquinat.

^m Ibid., gratia, ac sacramento, chirographo adempto, etc.

ohirographo adempto redeuptionem pariter ac salutem animarum nobis condonaret. *Qui passus est pro salute nostra*, id est secundum id quod pati potuit, quod est secundum naturam humanam; nam secundum divinitatem Dei Filius impassibilis est. *Descendit* ^a *ad inferos*, ut protoplastum Adam, et patriarchas, et prophetas, et omnes justos, qui pro originali peccato ibidem detinebantur, liberaret, et de vinculo ipsius peccati absolutos de eadem captivitate, et infernali loco, suo sanguine redemptos ad supernam patriam, et ad perpetuæ vitæ gaudia revocaret. ^b Reliqui vero, qui supra originali peccato principalia crimina commiserunt, ut asserit Scriptura, in pœnali tartaro remanserunt, sicut in persona Christi dictum est per prophetam: *Ero mors tua, o mors* (*Osee xiii, 14*), id est, morte sua Christus humani generis inimicam mortem interfecit, et vitam dedit. *Ero morsus tuus, inferne*. Partem momordit infernum pro parte eorum quos liberavit, partem reliquit pro parte eorum qui pro principalibus criminibus in tormentis remanserunt. *Surrexit a mortuis primogenitus mortuorum* (*Apoc. i, 5*). Et alibi Apostolus dicit: *Ipsæ primogenitus ex multis fratribus*, id est, primus a

A mortuis resurrexit. *Et multa corpora sanctorum dormientium cum eo surrexerunt*, sicut evangelica auctoritas dicit (*Math. xxvii, 52*); sed ipse, qui caput est, prius; deinde qui membra sunt, continuo. Postea *ascendit ad cœlos*, sicut Psalmista ait: *Ascendens in altum captivam duxit captivitatem* (*Eph. iv, 18*), id est humanam naturam, quæ prius sub peccato venundata fuit, et captiva, ^c eandemque redemptam, captivam duxit in cœlestem altitudinem, et ad cœlestis patriæ regnum sempiternum, ubi antea non fuerat, et collocavit in gloriam sempiternam. *Sedet ad dexteram Patris*, id est prosperitatem paternam, et in eo honore, quod Deus est. *Inde venturus est judicare vivos, et mortuos*. Vivos dicit eos quos tunc adventus Dominicus in corpore viventes invenerit, et mortuos jam antea sepultos. Et aliter dicit vivos justos, et mortuos peccatores. *Ad cujus adventum omnes homines resurgere habent cum corporibus suis, et reddituri sunt de factis propriis rationem, et qui bona egerunt ibunt in vitam æternam; qui vero mala, in ignem æternum. Hæc est Fides catholica, quam nisi quisque fideliter firmiterque crediderit, salvus esse non poterit.*

^a Ibid., ad inferna.

^b Ibid., reliqui, qui supra originale peccatum.

^c Ibid., eoque redempto.

APPENDIX.

VENANTII FORTUNATI VERSUS PRÆVIIS EDITORIBUS IGNOTI.

I

^a AD RADEGUNDEM ET AGNETEM.

Dulcibus alloquiis quæ fabula fertur in ^b aurem!

Si mihi jam placidas mensa benigna tenet,
Placitos animos, tabula redeunte, notate,
Prodat ut affectum littera pictâ manu.

Dulcis amore pio pariter materque sororque
Gaudia festivo concelebrate sono.

Sic vos Cæsarii monitis honor ^c ornet in orbe,

Atque ^d ambas caro cum patre Christus amet,
Sic hic Cæsaria et præcelsa Cæsaria surgat,
Ut per vos priscus hic reparetur honor.

Gratia sic ^e talis niteat, qua crescat in ævo
Per vos Pietavis Arelatense decus.

Sic pie cœlesti mereamur vivere regi,
Et mea vobiscum membra sepulcra tegunt.

Si quod in offenso retinetur pectore murmur,
In vice laxatum sit veniale, precor.

Pacem Christus amans, mira dulcedine plenus
Pectora vestra sacer, se mediante, liget.

Hi versus, qui desunt in omnibus præviis editionibus, paucis abhinc annis in Sangermanensi mss. Bibliothecæ Regiæ reperti sunt a D. Guerard, et ab illo primum in *Notitiarum de manuscriptis* tomo XII edidit. ^b Ms., ore. ^c Ms., urnet. ^d Ms., ambas. ^e Ms., tales. ^f Verisimiliter soror. ^g Ms., Diliciæ. ^h Ms., fratres. ⁱ Ms., sua.

D Obtineat pariter veneranda casaria mecum,
Quæ simul amplexu vos cupit esse pio.

Quam prius inscribam fixam pietate parentem,

Quo geminæ matres exstat et una... ^f

Hanc præponit honor, quæ junior exstat in annis,
His ætas gravior jure senile favit.

Sed mihi dulce tribus pariter mandare salutem,
Est quoniam vobis carus et unus amor.

Felix quæ retinet pariter tria lumina mensa,
Et Paschale bonum multiplicare facit,

Angelico cœtu sic participante fruuntur,
^g Deliciæ vobis in regione Dei.

Nocte salutifera maneant materque sororque,

D Hoc nati et ^h fratris prospera vota ferant!

Angelicos cœtus, præcordia vestra, rev. it,
Et relegat alloquia pectoris cara ⁱ sui.

Tempora noctis agunt ut hac brevitate salutem,
Sex modo versiculis vel duo ferte, precor.